

Känd vittnespsykolog om Enbomaffären

Inledning

Utgivningen av Tomas Breskys *Kodnamn: Mikael: spionaffären Enbom och kalla kriget* (Ordfront Förlag AB, 2008) har aktualiserat ”Enbomaffären”, denna svenska spionhistoria från kalla krigets Sverige.*

Alla som seriöst trängt in i Enbomaffären är mer eller mindre eniga om att huvudpersonen själv, Enbom, fabulerade och inte var tillräknelig och att hela rättsprocessen i själva verket var en produkt av den spionhysteri som hade piskats upp i det kalla krigets skugga. Många hävdade att Enbom var en mytoman, insnärjd i en fantasivärld.† Flera av hans berättelser kunde avfärdas som lögn, till exempel att han stridit i spanska inbördeskriget, varit med om att kidnappa en finsk spion och deltagit i atombombsspionage. Trots detta dömdes han och hans medåtalade till långa fängelsestraff (2 av dem livstid).

Den viktigaste anledningen till att många i den svenska allmänheten trodde på historien och att rättsapparaten dömdes de åtalade var den rådande tidsandan – de åtalade var kommunister och det var i sig tillräckligt komprometterande för att man skulle tro dem om vad som helst. Handfasta bevis saknades – det hela byggde på Enboms tvivelaktiga utsagor.

Bresky har efter noggranna efterforskningar kommit fram till samma sak. Det märkliga(?) är att man i Sverige *fortfarande* inte gjort upp med denna rättsaffär och återupprättat de oskyldigt dömda. Man kan hoppas att Breskys bok medverkar till att man nu – en gång för alla – tvättar bort denna rättsliga skamfläck. Fast risken är stor att man inte heller denna gång vill erkänna denna svenska rättsskandal.

På marxistarkivet ska vi i vilket fall som helst dra vårt strå till stacken för att sprida information om affären. Det följande dokumentet ingår i denna strävan. Det är fråga om två kortare utdrag ur en bok skriven av den kände vittnespsykologen Arne Trankell (1919–84), som 1974 gjorde en analys av den huvudanklagades, Fritiof Enboms, trovärdighet. Trankells redogörelse för detta publicerades i *Chef för grupp norr – En dagdrömmares fantasier i skuggan av det kalla kriget* (Nordstedts, 1974). Efter en noggrann genomgång av Enboms påståenden och vittnesmål skriver Trankell bl a att man måste ”dra gränsen mellan verklighet och fantasi på ett sätt som gör att Enboms medarbetare alla går fria”.

Trankells analys fanns med i underlaget när advokat Henning Sjöström 1975 begärde resning och förnyad prövning för tre av de dömda Hugo Gjersvold, Artur Karlsson och Fingal Larsson (Enbom hade då redan avlidit). HD lämnade resningsansökningarna utan bifall.

Det som följer är ”Företal” och ”Avslutande synpunkter” ur Arne Trankells bok.

Martin Fahlgren (september 2008)

* För en kortfattad redogörelse för Enbomaffären, som även innehåller en kortfattad litteraturlista, se [Fritiof Enbom - Wikipedia, den fria encyklopedin](#)

† Ett exempel t ex den f d SÄPO-mannen Tore Forsberg, som i sin bok *Spioner och spioner som spionerar på spioner* (Hjalmarsen & Högberg Bokf. AB, 2004) ansluter sig till uppfattningen att Enbom var mytoman.

Företal *

Advokat Henning Sjöström Juristhuset

Stockholm

Broder

I en skrivelse av den 30 mars 1974 har Du bett mig att utreda tillförlitligheten av vissa uppgifter, som Fritiof Enbom lämnade under utredningen av den så kallade Enbom-affären i början på 1950-talet.

Jag har nu avslutat den utredning, som jag har företagit med anledning av Din skrivelse. Resultatet föreligger i form av en analys av Enboms sätt att förhålla sig till verkligheten och de yttre villkoren för sin egen existens. Jag översänder manuskriptet som Du, om Du så önskar, kan inge som komplement till Dina resningsansökningar för Hugo Gjersvold, Fingal Larsson och Artur Karlsson.

Min undersökning är baserad dels på materialet från polisutredningen och de tre rättegångarna, dels på vissa egna utredningar. Bland annat har jag haft ett samtal med polisintendent Lars P. Lindroth, som ledde de flesta förhören med Enbom 1952. Vidare har jag intervjuat pensionerade kriminalkommissarien Gunnar Rihammar, som var med då Enbom greps och då han vallades vid olika tillfällen på Djurgården och i Tantolunden. Med docent Gustav Jonsson och med. lic. John Takman har jag diskuterat den metodik som Inghe-Jonsson använde vid sin undersökning av Enboms tillförlitlighet. Slutligen har jag intervjuat kommunalrådet Roland Morell, som Jan Lodin anförtrodde sig åt sedan Enbom på julnatten 1951 hade "avlagt bekännelse" för Lodin.

Däremot har jag avstått från att ta kontakt med Fritiof Enbom, även om det hade varit möjligt före hans bortgång den 11 september. Jag anser nämligen att det för mina syften skulle ha varit meningslöst att fråga honom själv om sanningshalten i hans uppgifter.

Den metod jag i stället har använt har varit historisk-biografisk. Den har syftat till att försöka förstå Enboms handlingar *med utgångspunkt i det som han har sagt under den aktuella tidsperioden*. Det innebär att jag har försökt att bilda mig en uppfattning om Enboms dåvarande förhållande till verkligheten genom att studera vad som finns nedtecknat om hans handlingar och yttranden i det material, som har stått till mitt förfogande.

Jag tror mig på detta sätt ha funnit en rimlig förklaring till Enboms handlande. Denna förklaring innebär att man uppfattar Enbom som en dagdrömmare, som tidigt hade lärt sig att fly från vardagens tristess till en låtsad tillvaro, som så småningom tog överhanden i hans verklighetsuppfattning. Denna tanke har jag försökt att följa upp genom hela materialet. Jag har också genom en studie av tidens stämningar och en analys av Svea Hovrätts (och därmed Högsta domstolens) bevisvärdering försökt att göra begripligt hur man kunde fälla dessa oförsiktiga domar mot de personer som Du söker resning för.

Av principiella och metodiska skäl har jag inte heller sökt kontakt med någon av Dina huvudmän. Jag inser att de alla kan anföra goda argument för sin oskuld och berätta många exempel på Enboms fantasifullhet. Jag har emellertid velat komma fram till min uppfattning utan att påverkas av deras synpunkter. Denna uppfattning är att Enbom troligen inte var spion annat än i sin egen fantasi.

Med en sådan utgångspunkt är det naturligtvis inte meningsfullt att överhuvudtaget diskutera Dina huvudmäns eventuella brottslighet. Såväl Fingal Larsson som Artur Karlsson ansåg ju

* Sid 5-6 i Trankells bok

att Enboms uppgifter var påhittade, och att de därför inte kunde uppfatta sig som skyldiga. Beträffande Hugo Gjersvold gäller att han under förhören lät sina av tidningskriverierna väckta farhågor så småningom övergå i visshet om att Enbom var en riktig spion. Detta fick honom att i rådhusrätten förklara sig skyldig fastän han från början måste ha upplevt sina samtal med Enbom som den sorts fantasilekar som Enbom brukade hålla på med. Hugo Gjersvolds misstag bestod i att han lät förleda sig till att tro på Enbom. Det var identiskt samma misstag som domstolarna själva begick.

Det finns alltså enligt min mening så starka skäl att tro att Enboms berättelser om sitt spioneri från början till slut är produkter av hans fantasi att man inte kan utesluta möjligheten att den tolkningen är den rätta.

Vilken annan tolkning man än väljer leder en samvetsgrann gränsdragning mellan vad som är sant och vad som är fantasiprodukter till att de personer Enbom pekade ut som medarbetare går fria från varje misstanke om brott.

Stockholm den 7 oktober 1974 Arne Trankell

Avslutande synpunkter*

Den teori om dagdrömmaren Fritiof Enbom, som läggs fram i detta arbete, innebär att Enbom-målets berättelser om Fritiof Enboms spioneriverksamhet alla kan tolkas som produkter av hans fantasi och speciella teknik att förankra sina fantasier i den yttre verkligheten. Teorin gör det också möjligt att förklara Enboms handlande på ett enhetligt sätt. Den tar nämligen bort motsättningen mellan hans fantasiberättelser och de uppgifter om Enboms spioneri som återges i åklagarens sakframställning.

I stället för att lögn och sanning står oförklarade sida vid sida som i domstolarnas bedömning av Enboms berättelser, uppfattas de i denna teori undantagslöst som produkter av hans systematiska förvanskning av sin egen självbiografi, där allt flyter som i en dröm, och verkliga och påhittade händelser inte går att skilja från varandra. Enligt denna teori var Enbom aldrig spion. Han träffade inte några ryska uppdragsgivare annat än i sin egen fantasi och han försökte aldrig att förråda sitt land till någon främmande makt. Han var en diktare som diktade om sitt liv och som till slut blev så snärjd i sina drömmar att hans kontakt med sitt eget ursprung bröt samman och han blev den han hade diktat.

Om vi accepterar denna teori betyder det att vi också accepterar tanken att svenska domstolar i detta fall lät föra sig bakom ljuset på ett sätt som ingen hade anat var möjligt. Naturligtvis är ingen tvungen att acceptera teorin som den enda möjliga förklaringen till det som kom fram under utredningen och i de följande rättegångarna. Det räcker med att inse att man med denna teori kan förklara hela det omfattande materialet, utan att det blir något över som inte går att passa in i beskrivningen. Då man inser detta, förstår man också att domarna som fälldes i Enbom-målet kan ha varit usla domar, som drabbade oskyldiga.

I vår framställning har vi ironiserat över den grönköpingsmässiga utrustning och de barnsliga scoutlekar, som Enbom hade som bevis för sin spiontillvaro. Hela arsenalen av konspirativa regler, som gör ett så löjeväckande intryck. Den aldrig använda och ofullständiga radiosändaren, som låg i en grop i skogen. Det är ett barnsligt och skrattretande system, som vi har svårt att tänka oss kan ingå i beskrivningen av en riktig spions arbete för en stormakts räkning.

* Sid 149-151 i Trankells bok

Till slut har det ändå kommit att framstå som angeläget för oss att undersöka om inte vår egen förhandsinställning och den numera vanliga uppfattningen att Enbom var en mytoman som drog sina vänner i fördärvet, kan ha gjort oss obenägna att på allvar pröva den motsatta ståndpunkten.

Det skulle ju nämligen också kunna vara så att den ryska underrättelsetjänsten under 1940-talet i själva verket fungerade på detta grönköpingsmässiga sätt. Det är ju inte heller alldeles orimligt att tänka sig att man opererade så som Enbom har beskrivit, då man värvade medarbetare. Man skickas i en viss riktning på en gata. Man möter någon som man aldrig får veta namnet på. Man ombeds skaffa tidningsurklipp. Man får pengar för dessa oskyldiga grejor. Och sen är man fast.

Det är väl heller inte otänkbart att främmande länders underrättelsetjänst ibland under andra världskriget investerade i småhandlare på spioneriets bakgårdar genom att ge dem radio-utrustning på chans eller av slarv eller på felspekulation, och att några apparater då hamnade i rädda och illa anpassade människors vård utan att någonsin komma till användning.

Med detta vill jag ha sagt, att det kan vara värt att tänka tanken ut, att Enbom kanske trots allt hade något att göra med någon uppdragsgivare, som han på ett för oss obekant sätt hade kommit i kontakt med. Det är en antitanke, som kan prövas som ett alternativ till den teori vi har framfört som den rimligaste förklaringen till Enbom-affären i dess helhet.

Låt oss säga att Enboms innehav av den gamla sändaren kan härledas till att han någon gång i början av 1940-talet fick den av en uppdragsgivare som spekulerade i Enbom som ett nyförvärv. Låt oss säga att Enboms berättelser om de konspirativa reglerna är beskrivningar av regler, som han fick sig itutade av denna uppdragsgivare, och att han fick en terrängbrevlåda att lägga sina meddelanden i. Låt oss med andra ord säga att han kanske ändå var spion på något sätt.

Då hamnar vi emellertid i en ny komplikation. Om vi vet något med säkerhet, så är det att Enbom fyllde sin värld med drömda äventyr, och att han alltid fantiserade om vad han hade haft för sig. Vi vet också att han förankrade sina fantasier i konkreta föremål och i rituella spel, som han fick andra människor att spela med i. Dessutom vet vi att Enbom själv uppfattade sina dagdrömmar som en flykt från vardagen till andra sysslor, som han föreställde sig. Vår nya bild av Enbom vägrar därför att ta form. Om vi vill göra honom till spion, måste vi i varje fall i bilden ta med detta drag, som vi har hittat överallt i hans framträdande, nämligen hans verklighetsflykt och hans för omgivningen *okontrollerbara notoriska förvanskning av sin egen självbiografi*. Det betyder — om räknestycket ska gå ihop för oss — att vi är tvungna att anta att han var en tredje klassens spion ur sista uppbådet, en småhandlare i urklipp och vägspärrar, som *hittade på det mesta om vad han gjorde*, och som på grund av sina drömmar om makt och inflytande, lät fablerna om sin egen verksamhet växa över alla breddar.

Det går att tänka sig den lösningen också.

En olycklig Fritiof Enbom, som spinner sina drömmar utifrån ett korn av sanning, en ängslig och för upptäckt nervös särpling, som har funnit en utgångspunkt för sina fantasier i den för oss okända kontakten. Drömmen om atomspionaget behöver då inte uppfattas som en stollig skrytfantasi som han har gripit ur luften. Den kan vara hans upphetsade tolkning av en trivial kontakt, som hans uppdragsgivare upprätthöll med honom när de undersökte hans användbarhet.

Denna alternativa tolkning av Enbom innebär inte att de klassiska Enbom-lögnerna tillsammans plötsligt blir sanna. Tvärt om, de är lika orimliga och överkliga som förut. Men man kan tänka sig att de är fantasier med utgångspunkt i vardagliga upplevelser, som han har

övertolkat och — i en ilande förhoppning om att ha snuddat vid det oerhörda — sedan släppt kontakten med.

Den alternativa tolkningen leder alltså till att bilden av Enbom i den nya versionen måste bli *påfallande lik den Enbom vi redan har beskrivit*. Inte heller om vi väljer denna tolkning, går det att komma bakom Enboms fasad av låtsad verklighet, där sanning och dröm är blandade på ett sätt, som gör dem omöjliga att skilja från varandra.

En sak är klar. Vi kan aldrig få veta hur Enbom lärde känna sina eventuella uppdragsgivare, inte heller i vilken omfattning hans berättelser om samarbetet med dem har något underlag i verkligheten. *Om vi inte vill ta risken av en grym och orättvis gissning, måste vi därför dra gränsen mellan verklighet och fantasi på ett sätt som gör att Enboms medarbetare alla går fria.*